

Prof. dr. Husnija Kamberović
Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo
Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy
kamberovichusnija@gmail.com

JUGOSLAVIJA – DRŽAVA NEUSPJELOG NACIONALIZMA¹

YUGOSLAVIA – A STATE OF FAILED NATIONALISM²

U naučnim krugovima, kako u postjugoslavenskim tako i u ostalim zemljama svijeta, ne smanjuje se interes za historiju Jugoslavije. Međutim, sve manje se pojavljuju naučne sinteze (jedna od posljednjih je *Istorija Jugoslavije* njemačke historičarke Marie Janine Calic), a sve češće je riječ o knjigama koje nisu klasične historije nego na nešto drugačiji način zapravo pišu historiju Jugoslavije (za to su primjeri knjige *Jugoslavija u historijskoj perspektivi* i *Jugoslavija: Poglavlje 1980-1990*). U tu vrstu literature pripada i najnovija knjiga *Uvod u Jugoslaviju* Dejana Jovića.

Jović je već ranije napisao i objavio niz knjiga i rasprava u kojima kroz interdisciplinarni pristup raspravlja o raznim aspektima jugoslavenske povijesti, a ova najnovija knjiga je dobro strukturirana od ranije objavljenih studija u raznim znanstvenim časopisima. Iako je, dakle, riječ o ranije objavljenim studijama, knjiga ne ostavlja dojam zbirke radova nego se radi o dosta ujednačenom tekstu sa jasno definiranim ciljevima, tezama i jasnim zaključcima koji se na kraju slijevaju u lijepo osmišljenu i lako čitljivu cjelinu.

Dva prva poglavlja u ovoj knjizi su posvećena temeljnim raspravama o tome „Šta je bila i šta je htjela biti Jugoslavija“, te da li je ona bila eksperiment i projekat. U ovom dijelu autor pokazuje kako je ime Jugoslavija postojalo prije nego što je stvorena država Jugoslavija (stvorena 1918, ali je taj naziv preuzela tek 1929), a taj naziv je nestao mnogo kasnije od nestanka države (naziv je nestao tek 2018. kada je bivša jugoslavenska Republika Makedonija promijenila naziv u Sjeverna Makedonija). Jovićeve teze kako je Jugoslavija počela kao nacionalna država i trebala je stvoriti jednu jugoslavensku naciju, ali u tome nije uspjela (čak je na stvaranju

---

¹ Tekst je prikaz knjige Dejana Jovića, *Uvod u Jugoslaviju*, Zagreb: Fraktura, 2023., 490 str.

² Text is a book review by Dejan Jović, *Introduction to Yugoslavia*, Zagreb: Fraktura, 2023., 490 pgs.

jugoslavenske nacije radila samo kratko razdoblje – od 1929. do 1939), pa je zbog toga i naziva državom „neuspjelog nacionalizma“. Ipak, tvrdi autor, osjećaj pripadnosti Jugoslaviji tokom povijesti nije bio nametnut izvana, odnosno nije bio vještački, kako to često neki tvrde. „Kao i druge države, Jugoslavija je promovirala osjećaj patriotizma kroz svoju politiku identiteta. U društvu se osjećala veća povezanost s Jugoslavijom nego u političkoj sferi“ (str. 24). U tom je kontekstu autor postavio tezu o postojanju različitih vizija Jugoslavije i jugoslavenstva: od naciotvorne države (države koja će stvoriti jednu, jugoslavensku naciju) do decentralizirane Jugoslavije (dogovorna Jugoslavija od sredine 1960-ih). Jović razvija tezu da je Jugoslavija nastala kao alternativa imperijalizmu, pa je potom (1939. godine) napustila i ideju da će biti nacionalna država i tragala za trećim putem koji će biti alternativa i imperijalizmu i nacionalizmu. U tom je smislu Jugoslavija bila nešto između imperije i neoimperija, koje su se razvijale nakon Drugog svjetskog rata. Dejan Jović je politolog i zbog toga je u stanju postaviti širi teorijski okvir svojih istraživanja nego što to obično čine klasični historičari. On tvrdi kako su neoimperije uspostavljene nakon Drugog svjetskog rata sprečavale sukobe nacionalnih država (danas je to Evropska unija koja sprečava, za sada uspješno, sukobe nacionalnih država).

Dejan Jović je ostao dosljedan svojoj davno postavljenoj tezi o raspadu Jugoslavije tvrdeći kako je sâm sistem kriv za odumiranje države. On pokazuje kako se Jugoslavija od države Južnih Slavena transformirala u državu radničke klase, ali i kako se odvijao proces građenja zajedničkog života. Jugoslavija je bila heterogena zemlja, u kojoj su postojala razdoblja međusobnih sukoba (posebno u Drugom svjetskom ratu) te je zbog toga, u svrhu građenja jedinstva, bilo prisutno selektivno interpretiranje prošlosti. Socijalistička Jugoslavija nije razvijala jugoslavenstvo kao naciju, što je otvorilo prostor da su „mali“ narodi (Makedonci, Crnogorci, Muslimani) bili više za Jugoslaviju nego „veliki“ narodi. Od 1960-ih godina, Savez komunista je bio više faktor dezintegracije Jugoslavije, onemogućio je povratak Jugoslavije na koncept nacionalne države, nije dopustio da se formira neka jugoslavenska alternativa republičkim i nacionalnim političkim projektima, iako je u kulturi, sportu, muzici, umjetnosti ... postojalo znatno faktora koji su ukazivali na prisutni jugoslavenski duh. Savez komunista je, tako, gradio državu s ciljem da ona odumre i kriv je za raspad Jugoslavije: „Odgovorani su za strah koji su širili u odnosu prema jugoslavenstvu i ideji jugoslavenskog naroda (demos, ako ne etnosa), kao i za podcjenjivanje opasnosti koja je prijetila od strane etničkih nacionalizama i separatizama“ (str. 73).

Osim ovih unutarnjih procesa u vezi s razumijevanjem Jugoslavije, Jović se bavi i akterima i strukturama vanjske politike socijalističke Jugoslavije. U literaturi se obično naglašavala „spektakularnost“ jugoslavenske vanjske politike. U ovoj knjizi autor se iz politološke perspektive bavi vanjskom politikom i akcentat je stavio na aktere i strukture. On prihvata uvjerenje da je Tito bio ključni akter vanjske politike, ali su vremenom uz Tita sve važniju ulogu počele igrati i strukture o kojima je on itekako vodio računa (Savezni Sekretarijat za vanjske poslove, Predsjedništvo SFRJ ....). Vrijedni su Jovićeve uvidi u evoluciju jugoslavenske vanjske politike od centralističkog do federalističkog sistema u kojem su republike i autonomne pokrajine, posebno tokom 1970-ih i 1980-ih godina, imale svoje posebne interese i uticale na oblikovanje jugoslavenske vanjske politike. Već sredinom 1960-ih su u republikama pri republičkim vladama formirani posebni savjeti za odnose s inozemstvom i snažno se odvija proces „republikanizacije“ vanjske politike: republike i pokrajine ako ne presudno onda svakako u veoma značajnoj mjeri utiču na kadrovsku politiku u vanjskim poslovima, što je naročito bilo primjetno poslije 1980. godine. Sve to će doprinosti postepenom odumiranju države i dovesti do nestanka Jugoslavije sa historijske scene.

Središnji dio knjige se odnosi na Titovu viziju samoupravljanja. U ovom dijelu autor pokazuje kako je Jugoslavija, jednako kao što je imperijalizmu i nacionalizmu alternativu tražila u nekom trećem putu, u samoupravljanju tražila alternativu zapadnoj demokraciji i državno-socijalističkom Istoku (str. 142). Iako je Tito u početku bio skeptičan prema samoupravljanju, on je to kasnije jako dobro razvio smatrajući kako je to marksistički odgovor na sovjetski model socijalizma. Jović detektira osam dimenzija samoupravljanja: praktični odgovor na napade sa Istoka 1948; oblik demokracije; način odumiranja države; kohezivni element jugoslavenske višenacionalne zajednice; koncept u kojem se obezbjeđivala vodeća uloga Saveza komunista u društvu; proces modernizacija i konačno kao osma dimenzija – usklađenost s jugoslavenskom vanjskom politikom koja je preferirala male, nerazvijene i zemlje koje su nakon oslobođanja iz kolonijalnog statusa kretale u samostalan razvoj kao nezavisne zemlje (str 144–149). Ovu Titovu viziju samoupravljanja autor promatra kao koncept odumiranja države i istodobno jačanje Partije, što je važno za razumijevanje Jovićevo objašnjenja razloga za nestanak Jugoslavije.

Jović je posebno poglavlje u knjizi posvetio pismima koja su obični ljudi pisali Titu. Autor to, međutim, ne čini s ciljem da samo predstavi sadržaje pisama i ukaže na eventualne zanimljivosti ili pikanterije, nego da bi pokazao kakav je bio odnos moći u jugoslavenskom društvu na mikrorazini. Kao primjer detaljno je predstavio okolnosti u kojima je jedan građanin, Dragomir Katić,

upoznao Tita sa svojim poteškoćama da dobije posao. Uprkos susretu s Titom i Titovoj intervenciji da se Katiću obezbijedi pristojno zaposlenje, do toga dugo nije došlo iz čega Jović zaključuje kako je Titova moć u društvu ipak bila ograničena, uprkos brojnim drugačijim uvjerenjima i narativima o Titu kao diktatoru (str. 192).

Autor je u ovoj knjizi po jedno poglavlje posvetio položaju Hrvatske i Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji. Riječ je više o politološkim diskursima, ali teze koje su iznesene imaju snažnu historiografsku podlogu. Jović polazi od toga kako je nova vlast u Hrvatskoj uspostavljena nakon Drugog svjetskog rata, zbog tereta NDH i iskustva domaćeg fašističkog pokreta, nametala viziju zajedništva i koncept bolje budućnosti, budući da prošlost dijeli jugoslavenske narode. Dakle, uspostavljena je politika „prevazilaženja prošlosti“ i „okretanja prema budućnosti“, a ne prevelikog kopanja po svježim uspomena iz prošlosti. „Nakon velikih ratova teško je, a često i nepoželjno, otvarati rasprave o njihovim uzrocima – budući da su uspomene svježije, a gubici veliki“ (str. 218).

Jovićeви uvidi pokazuju kako je, nasuprot nekim tvrdnjama suvremenih revizionističkih historičara, socijalistički režim imao podršku u Hrvatskoj. Službena Hrvatska krajem 1980-ih nije bila rušitelj socijalističke Jugoslavije nego se smatrala avangardom u očuvanju tog poretka, tvrdi Jović, a kao razlog navodi to da je Titov koncept socijalizma „osiguravao ostvarenje glavnih hrvatskih političkih ideja 20. stoljeća, te je osiguravao pretpostavke za stabilnost i mir unutar same Hrvatske“ (str. 231). Socijalistička Jugoslavija je riješila hrvatsko pitanje kroz federalizam i republikanizam, što su bili ključni zahtjevi hrvatske politike u razdoblju između dva svjetska rata. Jović tako revizionističkim krugovima nudi niz provokativnih teza: najveći broj građana Hrvatske je bio u „prešutnom suglasju“ s Titovom politikom (str. 243); „Oživljavanje nacionalizma u Hrvatskoj [1970-ih godina] (...) destabiliziralo je i podijelilo Hrvatsku“ koja je „od republike koja ja najsnažnije podržavala Titovu politiku (...) 1970. i 1971. izgledala kao najveći problem u Jugoslaviji“ (str. 247); Hrvatska je nakon rušenja Hrvatskog proljeća „doživjela svoje zlatno doba“ (str. 252), da bi na kraju zaključio da je socijalizam bio najuspješnije razdoblje hrvatske povijesti 20. stoljeća (str. 264), te da je mit kako je Hrvatska bila zapostavljena u Jugoslaviji i kako je hrvatstvo bilo ugroženo (str. 253).

Ali, onda se postavlja pitanje: ako je sve bilo tako – zašto je došlo do kraha socijalizma u Hrvatskoj? Jović nudi odgovor kroz širi kontekst sloma socijalizma u Jugoslaviji i Istočnoj Evropi te širenje raznih strahova koji su se razvijali u društvu (naprimjer strah od toga da pojedine zajednice mogu postati manjina). Jović je ostao dosljedan svom ranijem uvjerenju kako hrvatska

politička elita oko HDZ-a 1990-ih nije bila sigurna da ima podršku većine hrvatskih građana za izlazak iz Jugoslavije te je zato i Tuđman radije govorio o jugoslavenskoj konfederaciji nego o neovisnosti Hrvatske.

S druge strane, Jović analizu o položaju Srbije u Jugoslaviji promatra kroz diskusiju o uzrocima i značaju Osme sjednice CK SK Srbije (23–24. 9. 1987) i želi pokazati da raspad Jugoslavije nije počeo tom sjednicom. Zbog toga tvrdi kako je ona bila samo simbol početka Miloševićeve ere. Kako bi definirao svoj stav o Osmoj sjednici, Jović pokazuje kontekst u kojem se ona održava. Tako se dotiče i Memoranduma SANU za kojeg kaže da je ostao „na pola puta između kritike Jugoslavije i srpske pozicije u Jugoslaviji, na jednoj strani, i promoviranja specifično srpskih interesa i ciljeva, na drugoj“, za razliku od slovenačkih Priloga za slovenski nacionalni program, koji su promovirali neovisnu Sloveniju, tvrdi Jović (str. 271). Osma sjednica, prema Jovićevom mišljenju, „nije značila napuštanje titoizma (iako je značila njegovo redefiniranje) niti (...) pobjedu nacionalizma“, nego uvlačenje masa u politiku, eliminiranje umjerenih snaga i konačno kasniju radikalizaciju srpske politike (str. 293). Jović je Miloševića predstavio kao branitelja titoizma (ali Milošević brani „mladog, revolucionarnog Tita“, a ne „starog“), pa je po tome Miloševićeva „revolucija konzervativna“, jer traži povratak na staro stanje prije 1966. godine. Milošević zastupa „revolucionarno nasilje“, dok je nasilje koje se dešava drugdje (na Kosovu, Crnoj Gori), za njega neprihvatljivo i „konzervativno“. Na kraju Jović zaključuje kako Osma sjednica „možda i nije početak kraja Jugoslavije, ali jeste početak konflikata i ratova koji su se razbuknuli s tim krajem. Ona je to bila prije svega zato što je Miloševićeva ideja revolucije onemogućila politiku kompromisa i mirnih sporazuma“ (str. 322).

Veliki dio knjige Jović je posvetio predstavljanju razloga za raspad Jugoslavije, a to je, zapravo, i osnovna tema ovog Uvoda u Jugoslaviju. Jović je ostao pri tezama koje je davno iznio u knjizi Jugoslavija – država koja je odumrla, a te njegove teze su izazvale i tada brojne polemike u vezi s ulogom nacionalizma u raspadu Jugoslavije. U ovoj knjizi Jović polazi od postavke da se prilikom analize tih razloga moraju uzeti u obzir i percepcije političkih aktera o događajima ili realnostima. Tvrdi da su decentralizacija države i jačanje republičkih elita koje postaju zagovornici republičkih a ne jugoslavenskih interesa, otvorili put ka konačnoj dezintegraciji zemlje. Ako bismo ovdje primijenili Jovićevu polaznu poziciju o percepcijama političkih aktera onda bismo mogli navesti da je i većina republičkih elita (a posebno bosanskohercegovačka politička elita) decentralizaciju Jugoslavije vidjela ne kao put za njenu dezintegraciju nego kao način za očuvanje jugoslavenske cjelovitosti. Uglavnom, Jović tvrdi da je Jugoslavija nestala jer je doktrinarno država trebala odumrijeti. „Teško je (...) naći kratku i jednostavnu formulaciju

kojom bi se objasnili odnosi između nacionalizma i kraja Jugoslavije“. Riječ je bila o višeslojnom sukobu različitih oblika socijalizma i različitih vidova nacionalizma (str. 364–365), ali nacionalizam sam po sebi nije srušio državu nego je samo bio važan faktor jer se pojavio kao alternativa socijalizmu. Nacionalizam je „mogao uspjeti prvenstveno zato što su komunističke elite, polazeći od ideologije o odumiranju države, oslabile državu do stupnja u kojoj je ona postala nesposobna da reagira“ (str. 367). I dalje će, dakle, biti onih koji će smatrati kako Jović na ovaj način relativizira ulogu nacionalizma u nestanku Jugoslavije. Za Jovića, Milošević „nikada nije postao srpski nacionalist“ (str. 387), a separatistički nacionalisti u Hrvatskoj i Sloveniji su se protivili liberalizaciji Jugoslavije i njenom približavanju Evropskoj uniji. „Da je Jugoslavija ušla u Evropsku uniju, kakve bi šanse bile Hrvatskoj i Sloveniji da ikada postanu nezavisne države? Štoviše, one bi dobile drugi poklopac na vlastiti separatistički nacionalizam: ne samo jugoslavenski (...) nego i europski. Hrvatski su i slovenski separatizam bili reakcija u posljednji tren na proces globalizacije i europeizacije“. Separatizam je pobijedio zbog slabe države u odumiranju (str. 388–389). Čini se da je ovdje Jović na ovaj način najjasnije istakao svoj stav o tome ko je kriv za raspad države.

Posljednji dio knjige Jović je posvetio analizi uloge strahova u pojavama nasilja tokom sukoba 1990-ih godina. Prema njegovom mišljenju, sukobi na tlu Jugoslavije su proizašli iz toga što su se etničke grupe plašile da ne postanu manjine u državama koje su nastajale na jugoslavenskim ruševinama. Ovakvim pristupom Jović nudi odgovore za neke pojave koje se odvijaju i nekoliko decenija nakon nestanka jugoslavenske države: tokom 1980-ih manjine, koje su dotad, zahvaljujući socijalizmu i jugoslavenskom državnom okviru i načinu odlučivanja, mogle čuvati svoj identitet upravo zbog te šire jugoslavenske cjeline, u novostvorenim okolnostima su postajale manjine i zbog toga se bune. Nije se tada moglo očekivati da će Srbi u Hrvatskoj postati Hrvati, Albanci u Makedoniji da će postati Makedonci, ili Srbi, Hrvati i Bošnjaci – da postanu Bosanci (str. 441–442). „Osamdesetih godina 20. stoljeća nije se moglo učiniti ono što se možda – premda uz veliko „možda“ – moglo osamdesetih godina 18. ili 19. stoljeća“ (str. 445–446).

Knjiga Dejana Jovića *Uvod u Jugoslaviju* nije historija Jugoslavije, ali jeste knjiga iz koje se vidi šta je bila Jugoslavija i kako je funkcionirala kao država između imperije i nacionalne države. Ovdje bih podsjetio da je i Xavier Bougarel o monarhističkoj Jugoslaviji pisao kao državi koja je bila između imperije i nacionalne države, ali je to u Bougarelovom diskursu malo drugačije nego kod Jovića (Xavier Bougarel, *Nadživjeti carstva. Islam, nacionalni identitet i politička lojalnost u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2020, str. 63). Naime, Bougarel tvrdi da se monarhistička Jugoslavija u nekim svojim dijelovima ponašala kao nacionalna država koja

ima ambiciju integrirati različite zajednice u jednu naciju (tako se ponašala prema Makedoncima i drugim slavofonim zajednicama koje su živjele na jugu države, koje je poslije 1918. nastojala asimilirati u jednu, srpsku naciju), dok se u sjevernim dijelovima (Hrvatska i Slovenija, pa djelimično i Bosna i Hercegovina, koje su do 1918. bile u sastavu Habsburške Monarhije) ponašala kao imperij koji ostavlja prostor za zasebnu nacionalnu afirmaciju. Jovićeva diskusija o ovom pitanju ide u nešto drugačijem pravcu: on smatra da se Jugoslavija samo kratko razdoblje (između 1929. i 1939) ponašala kao nacionalna država (tu slijedi istraživanja Dejana Đokića), dok je u većem dijelu svog postojanja više ličila na imperiju. Jović se zalaže i za balansiran pristup prema teorijama o jugoslavenskoj naciji i prema argumentima koje su iznosili neki naučnici, poput Andrewa Wachtela, koji su tvrdili da se Jugoslavija raspala „zato što je uništen koncept jugoslavenstva, jugoslavenskog naroda“ (str. 378). Ipak, u Jovićevom pristupu nedostatak je, možda, u tome što se više fokusirao na Hrvatsku i Srbiju kao primjere na kojima zastupa svoje teze. Da je analizirao stanje u Bosni i Hercegovini ili Makedoniji – možda bi to omogućilo i bolje uvide u život Jugoslavije i odvelo ga u nekom drugom pravcu prilikom iznošenja zaključaka o raspadu Jugoslavije. Ostalo je i nejasno zašto je tako brzo prešao preko Plave knjige (Jović je tek usput spominje kao „dokument koji je ostao samo u internoj upotrebi“, str. 278), iako je riječ o važnom dokumentu, pa makar i „samo internom“, koji je predstavljao, ili je barem, tako percipiran, snažan izraz srpskog nacionalizma krajem 1970-ih godina.

No, opći zaključak je da je knjiga vrlo agrumentirana (ne samo provokativna), slojevita, ali i lako čitljiva. Više je riječ o knjizi koja sadrži niz politoloških studija, interpretacije su ponekad samo teorijske i traže dodatnu historiografsku argumentaciju. Za dodatno objašnjenje ne samo raspada nego i funkcioniranja Jugoslavije pomogli bi nam detaljniji uvidi u bosanskohercegovačko društvo, posebno u socijalističkom razdoblju, a ne samo orijentacija na analizu stanja u Hrvatskoj i Srbiji, ali to je već pitanje za neku drugu diskusiju.